

Stevo Lapčević*

Muzej Srema

Struktura i delanje: Plehanovljeva kritika anarhizma i mogućnost radikalnog oslobođenja

Apstrakt

Autor nastoji da ukaže na vezu koja postoji između strukture i delanja kako u političkoj teoriji tako i u političkoj praksi, stavljajući akcenat na tezu da se u oba slučaja prednost daje strukturi koja ograničava delanje i čini ga prihvatljivim samo ukoliko je u skladu sa njom.

Kao studiju slučaja uzima odnos između marksizma i anarhizma, posmatran kroz prizmu kritike koju na račun anarhističke teze o nužnosti oslobađanja delanja od strukturalnog determinizma izriče Georgi Plehanov. Analizirajući Plehanovljevu primenu marksističkog metoda na analizu suštine anarhizma, autor ukazuje na njegove eventualne nedostatke i protivurečnosti, a sve sa ciljem traganja za srednjim rešenjem koje, priznajući strukturalnu uslovljenost delanja, ideju i volju u politici stavlja u istu ravan sa njom.

Ključne reči:

struktura, delanje, anarhija, marksizam, sloboda.

Pitanje odnosa strukture i delanja jedno je od fundamentalnih ukoliko želimo pravilno da shvatimo prirodu savremenih političkih procesa koji u svojoj težnji za stalnom racionalizacijom (kako bi se obezbedila veća efikasnost) iskazuju jasne tendencije ka potpunom prepuštanju strukturama. Stav da su strukture te koje dominiraju prostorom ne samo praktičnog delanja, već i tokovima definisanja ideja, da su otuda jedina stvarnost, dok je sve drugo „apstrakcija”, toliko omiljen među klasičarima marksizma, ostvaruje, čini

* lapcevicst@gmail.com

se, potpunu dominaciju i u savremenom liberalizmu¹ koji sve manji akcentat stavlja na ideje i delanje, a sve više upravo na strukture² čiji je cilj obezbeđivanje maksimalnog efekta uz minimalno rasipanje resursa.

Time se sukob između struktura i delanja u izvesnom smislu izjednačava sa sukobom na relaciji stvarnost–ideja, pri čemu se strukture smatraju jedino postojećim, dok delanje postaje ono što su nekada bile ideje – tek moguća stvarnost koja, uprkos sopstvenoj logičkoj konzistentnosti, „postaje”, pošto, sledeći strukture, i sama preraste u njih. To što nekompatibilnost, o kojoj ovde govorimo, ne ishodi nužno iz „pogrešnih ideja” već i iz jednako pogrešne stvarnosti (ne lošeg delanja, već loših struktura), politici koja kao intersubjektivni proces odlučivanja oslonjen na naučno-tehnička dostignuća i znanja³ ukida samu sebe, odavno ne znači previše.

Svođenjem stvarnosti na nauku⁴, a potom nauke na ideologiju⁵, na „lik od krvi i mesa”⁶, savremena politika krenula je stopama klasičnog marksizma koji je sve više čini robom (ekonomskih) struktura⁷, što za posledicu ima pojavu gotovo potcenjivački stav prema svakom delanju i ideji koji pokazuju

- 1 Ova pojava primetna je čak i u političkoj teoriji u kojoj je normativni pristup politici u značajnoj meri smenjen empirijskim istraživanjima i statistikom. Rasprava o idejama postaje sve manje važna, upravo zbog toga što one ne teže (isključivo) objašnjenju uticaja struktura (i na strukture), već (između ostalog) nude mogućnost promene paradigme, što se često razume upravo kao „apstrakcija”.
- 2 Političke i finansijske, kojima su ove prve podređene upravo zahvaljujući veri u njihovu naučnost.
- 3 Jurgen Habermas, *Tehnika i znanost kao 'ideologija'*, Školska knjiga, Zagreb, 1986.
- 4 To je nužno, jer se na taj način „apstraktna” ideja smenjuje logikom proizašlom iz uslova koje stvara struktura.
- 5 Stupajući u interakciju sa socijalnim svetom nauka i tehnika postaju ideologija. (Jurgen Habermas, *Tehnika i znanost kao 'ideologija'*, nav. delo, str. 88).
- 6 Jurgen Habermas, *Tehnika i znanost kao 'ideologija'*, nav. delo, str. 89.
- 7 Svojevremeno, Žak Elil je u tom odnosu nalazio osnov novog totalitarizma. Sličnog stava bio je i Bakunjin, koji je u Bernu 1869. govorio da ona politička koncepcija koja počiva na determinizmu u praksi nužno dovodi do centralizovane autoritarne države (Georgi V. Plehanov, *Anarhizam i socijalizam*, Kultura, Beograd, 1968, str. 224), što se u dobroj meri poklapa sa kritikom tehnike koju će gotovo vek kasnije izreći upravo Žak Elil, konstatujući da determinizam efikasnosti ograničava mogućnost izbora, što u praksi nužno dovodi do totalitarizma kojem je svaka pomisao na intersubjektivno odlučivanje mrska. Više o tome: Žak Elil, *Tehnika ili ulog veka*, Anarhija, Blok 45 i Bratstvo iz Erevona, Beograd, 2010.

tendenciju da budu nezavisni od strukturalnog (ekonomskog) determinizma.⁸ O njima se ponovo govori kao o pogrešnim (jer nužno dovode do zastoja u isporučivanju željenih rezultata, čime se direktno utiče na efikasnost koja je postala bazični princip legitimiteta savremene politike⁹), nemogućim i konačno utopističkim, jer u konačnici izlaz nude u traganju ne za promenom unutar date strukture, već u nastojanju da se dođe do nove paradigme u kojoj takva vrsta determinizma neće biti nužna.

Suštinu ovog spora, kao i slabosti marksističkog (i svakog drugog strukturalno-determinističkog) metoda na polju definisanja odnosa između strukture i delanja možda je najbolje u svom radu *Anarhizam i socijalizam* izrazio Georgi Plehanov. Želeći da pokaže upravo suprotno, ovaj prvi ruski deklarisan marksista do kraja je ogolio gotovo navijački karakter Marksovog metoda, islikavši, umesto superiornosti zasnovane na doslednoj primeni naučnih zakonitosti na društvo, sve njegove nedostatke.

U potpunosti oslonjen na Marksa, Plehanov značajne napore ulaže na dokazivanje apsolutne zavisnosti delanja od strukture, koju razume i kao zavisnost svesti od ekonomskih faktora. Lišavajući se mogućnosti drugačije perspektive, prema kojoj autonomna svest koja pokreće na delanje može ostati izvan kontrole struktura, Plehanov nastoji da diskredituje anarhizam¹⁰ sa pozicija sa kojih bi on „morao“ da dela¹¹ – dijalektičkog materijalizma.

⁸ U tom ključu može se posmatrati i „problem“ ekologije ili, pak, investicionog urbanizma u Srbiji danas.

⁹ Ginter Anders, *Zastarelost čoveka*, Nolit, Beograd, 1985.
 Стево Лапчевић, „Политика између вредности и ефикасности“ у *Религија и толеранција*, Vol. 21, бр. 39, Центар за емпиријско истраживање религије, Институт друштвених наука, Нови Сад, Београд, јануар–јун 2023, стр. 57–75.

¹⁰ Anarhizam je zapravo „niža svest“ u odnosu na marksizam. Pa ipak, njegova tragedija nije u toj prostoј činjenici, smatra Plehanov, već u samom činu njegovog postojanja. Kao što svakom „datom stepenu razvitka produktivnih snaga“ odgovara i određena svest, to isto важи i za razvoj misli unutar socijalističkog korpusa. Pojava industrije traži, po zakonima dijalektičkog materijalizma, ukidanje svake forme socijalističke misli osim one čiji je rodonačelnik Marks, a koja se, smatra Plehanov, ima smatrati najvišim stepenom razvoja socijalizma ne usled autonomnog delovanja onoga koji je misli, već usled pravilnog sagledavanja „uzroka“ koji upravljaju svetom. Dakle, nije samo kapitalizam nužnost, već i marksizam koji iz njega ishodi kao razrešenje krize. „Greh“ anarhizma je taj što je, iako „iživiljen“, i dalje prisutan.

Georgi V. Plehanov, *Osnovna pitanja marksizma*, Kultura, Beograd, 1968.

¹¹ Pošto pripada levom političkom spektru, prim. aut.

Svoju poziciju spram Marksa i njegovog tumačenja društvene stvarnosti Plehanov objašnjava u radu *Osnovna pitanja marksizma*, u kojem potvrđuje Marksovu tezu da je jedino validno objašnjenje sveta materijalističko, da se u njegovom središtu nalazi ekonomija (proizvodnja, proizvodni odnosi), dok svaki oblik autonomije određuje isključivo zavisnost od ekonomskih uslova.¹²

Zapravo, posredi je jasno određen odnos između „baze” i „nadgradnje”, pa tako kao bazu Plehanov, pozivajući se na Marksa, nalazi u stanju proizvodnih snaga, nad kojima se, u vidu „nadgradnje”, dižu „njime uslovljeni ekonomski odnosi”, „socijalno-političko uređenje izraslo na datoj ekonomskoj osnovi”, „psihika društvenog čoveka koju određuje delom neposredno ekonomija, a delom čitavo na toj ekonomici izraslo socijalno-političko uređenje” i, konačno, ideologije-ideje, promišljanje, koje odražava „svojstva te psihe” i ne može se uzeti kao bilo koji izraz autonomije od „uslova”, od strukture.¹³

Polazeći od ovakve pretpostavke, Plehanov ističe da razumevanje ekonomije i odnosa ekonomije i svesti ne može biti prepušteno nekakvom autonomnom delanju, već da je ono moguće samo ukoliko se jasno „nađu uzroci”¹⁴ koji, za razliku od onoga što je nudio Hegel, nisu idejni, niti proizvod „svoje volje”, već isključivo materijalistički, determinisani, mehanički. Otuda je, smatra prvi ruski deklarirani marksista, posao mislećeg čoveka ograničen isključivo na shvatanje „uzroka” i omogućavanje istim da u dijalektičkom odnosu sa prolaznim svetom stvaraju uslove za doseganje suštinskog sveta¹⁵ – komunizma. Kako je upravo Marks onaj koji je do kraja razotkrio „algebru društvenog razvitka”¹⁶, u kojoj ima mesta kako za postepene promene (svodi ih na kvalitativne promene nagore unutar kapitalizma), ali i za skokove (postepene promene mogu dovesti do „skoka”, odnosno do socijalne revolucije) koji su jednako rezultat „logike ekonomskog razvitka”,¹⁷ to je, smatra Plehanov, vezivanje mislećih ljudi za dijalektički materijalizam u razumevanju kretanja i razvoja društva logička i jedina ispravna posledica razvoja svesti u skladu sa stupnjem razvoja na kojem se nalaze dati proizvodni odnosi.

¹² Georgi V. Plehanov, *Osnovna pitanja marksizma*, Kultura, Beograd, 1968, str. 158.

¹³ Isto, str. 188.

¹⁴ Isto, str. 158.

¹⁵ Plehanov, po uzoru na Marksa, kao „prvi uzrok” navodi „svojstva geografske sredine”. Tako on veli da je na oblikovanje zajednica, proizvodnje u njima i, konačno, svesti uticala priroda, rasprostranjenost određenih ruda, minerala, voda i drugi faktori za kojima, kao njima uslovljena, dolazi – svest.

¹⁶ Georgi V. Plehanov, *Osnovna pitanja marksizma*, nav. delo, str. 172.

¹⁷ Za Marksa i Plehanova „skok” ne podrazumeva „preskakanje” kapitalizma, kako su to govorili ruski revolucionarni socijalisti Hercen i Černiševski. Za marksiste takav „skok” kao proizvod etičkog delanja i promišljanja opire se „algebri razvoja”.

Pravni i politički odnosi kao prostor u kojem se formiraju (i) političke ideje, obrazlaže Plehanov, predstavljaju ne rezultat autonomnog delanja, već prostu „nadgradnju” nastalu usled delovanja „baze” – ekonomskog faktora. Upravo u ime „baze”, pravno-politički odnosi i ideje iz njih iznikle „vrše odlučan uticaj na čitavu psihiku društvenog čoveka”¹⁸ koji, ma koliko nastojao da ukaže na autonomnost svog delovanja, nije ništa drugo do proizvod ekonomskog faktora.

Kako političke ideje imaju „jedan zajednički koren – psihologiju date epohe”¹⁹ to je za svaku od njih, ukoliko žele da budu realne, ostvarive i korisne, značajno da tu psihologiju što bolje razumeju. Kako se, pak, i ovde radi o prostoju „nadgradnji” to je, zaključuje dalje Plehanov, u razumevanju ispravnosti jedne ideologije važno vratiti se natrag, na početak, sve do „baze”, čime se, navodi na razmišljanje Plehanov, upravo „naučni socijalizam” dokazuje kao jedina validna socijalistička ideja.

Nemogućnost pojedinih ideologa, da „do kraja objasne tok” koji od „nadgradnje” vodi do „baze” i obratno, protivnike marksizma (među kojima su anarhisti), veli Plehanov, čini „idealistima”.²⁰ Oni u svojim objašnjenjima ostaju uvek na „nadgradnji”, na idejama, etici, psihologiji, ali se suštinski ne dotiču „baze” i otuda greše.²¹ Za ove protivnike marksizma glavni problem predstavlja razumevanje determinizma kao ograničavanja slobode. Oni, beleži Plehanov, vide samo jednu nijansu nužnosti – silu „koja nas sprečava da postupamo u skladu s našom željom i koja nas prinuđava da radimo ono što našoj želji protivreči”.²²

Pri tome, veli dalje Plehanov, ovi kritičari zapadaju u sopstvenu zamku, jer ne razumeju odnos „baze” i „nadgradnje” i otuda prirodni tok (kao što je i život sam) smatraju za ograničenje slobode.²³ Sa druge strane, oni ne razumeju ni to da nije svaka spoljašnja sila koja se čoveku i formalno nameće nužno

¹⁸ Georgi V. Plehanov, *Osnovna pitanja marksizma*, nav. delo, str. 166.

¹⁹ Isto, str. 189.

²⁰ Isto, str. 191.

²¹ Značajni prekori koji se materijalizmu upućuju, veli Plehanov, svode se na „socijalnu teleologiju”, koja, pozivajući se čak i na Marksa, nastoji da dokaže da je određena svest koja je navela ljude na udruživanje radi proizvodnje postojala pre samog delanja. Ta svest, prema ovoj kritici, slobodna je ili barem autonomna od ekonomije – proizvodnje. Plehanov ističe da je ova „svest” rezultat materijalnih-fizioloških potreba, da ona nije samostalna i da se tu radi samo o nedovoljnom poznavanju Marksa. Georgi V. Plehanov, *Osnovna pitanja marksizma*, nav. delo, str. 201.

²² Georgi V. Plehanov, *Osnovna pitanja marksizma*, nav. delo, str. 199.

²³ Ovde, zapravo, Plehanov preporučuje da jedna politička ideja nije pozvana da ide mimo „algebre društvenog razvoja”, koju je otkrio Marks, već da čini sve kako bi se političke i društvene zajednice upodobile toj zakonitosti. Interesantno je da je na

ograničavanje slobode, već se može predstaviti „u sasvim drugoj svetlosti“, kao korak napred koji u konačnici može imati i pozitivan ishod koji omogućava veću i potpuniju slobodu.²⁴

Razumevanje „uzroka“, otkrivanje „algebre društvenog razvoja“ omogućava „otkrivanje“ „sredstava za uklanjanje postojećeg društvenog zla“.²⁵ Njihovo nerazumevanje, zaključuje Plehanov pozivajući se na Engelsa, čini nužnim „izmišljanje“ kojem je „ovaj ili onaj“ „društveni reformator“ sklon. U tom „izmišljanju“ oni koji, poput anarhista, ne razumeju zakon nužnosti (determinizam) pronalaze slobodu, „autonomiju“, skrećući zapravo, smatra Plehanov, sa pravog puta definisanog dijalektičkim materijalizmom.²⁶

Konačno, zaključuje Plehanov, za razliku od onoga što propovedaju „društveni reformatori“, dijalektički materijalizam svedoči da „čovečanstvo postavlja sebi uvek samo one zadatke koje može da reši“, pošto „sam zadatak rađa se samo onde gde materijalni uslovi za njegovo rešenje već postoje ili se bar nalaze u procesu svog nastajanja“.²⁷ Tu, potcrtava Plehanov, nema mesta za „autonomno“ promišljanje, za utopijske vizije sveta, već za prosti sled stvari, bez obzira da li se radi o „skoku“ (tamo gde rešenje već postoji) ili, pak, o „postepenim promenama“ (tamo gde je rešenje u „procesu svog nastanka“).

Posmatrano iz ovako zadatog ugla, anarhističko razumevanje odnosa strukture i delanja kao dve povezane, ali razdvojene celine (što omogućava autonomiju delanja i mišljenja) je za Plehanova upitno, a takvim ga čini „činjenica“ da se u svojim polaznim tačkama anarhistički „društveni reformatori“ ne oslanjaju na efikasnost marksističkog metoda u čijem središtu je razumevanje

isti način Marksa čitao i Žak Elil. U početku i sam marksista, Elil se kasnije distancirao od ove svojevrzne zaljubljenosti u sudbinu, profilišući se kao anarhista. Jacques Ellul, *Jesus and Marx: From Gospel to Ideology*, Wipf & Stock Publishers, 2012, England.

²⁴ Kao primer Plehanov navodi agrarno pitanje i ideju o nužnom otuđenju zemlje plemstvu, što je svakako spoljašnji namet, ograničenje, da bi se ta zemlja dodelila seljacima. Na taj način spoljašnja prinuda za jednoga deluje kao štetna, dok drugome donosi korist. U konačnici, smatra Plehanov, raspodela zemlje kao rezultat nametnute volje omogućava oslobođenje kmetova, što se ne može smatrati negativnom pojavom. Georgi V. Plehanov, *Osnovna pitanja marksizma*, nav. delo, str. 199.

²⁵ Ovde nije zgoreg razmišljati i o svojevrstnoj marksističkoj eshatologiji, tim pre što Plehanovljevo čitanje Marksa u mnogo čemu liči na hrišćansku ideju po kojoj se ključ sveta, spasenje, otkriva u pravilnom shvatanju Svetog teksta i upodobljavanje života istom. Svako skretanje sa tog puta, kao i kod Plehanova, traži „izmišljanje“, otpadništvo i, konačno – jerezu. „Spasenje“ koje takvo „novo“ iščitavanje nudi, za hrišćanstvo, kao i za marksizam, je lažno i nemoguće.

²⁶ Georgi V. Plehanov, *Osnovna pitanja marksizma*, nav. delo, str. 204.

²⁷ Isto.

odnosa između „baze” i „nadgradnje”, već na „apstrakcije”, čime se približavaju Hegelovom idealizmu, koji anarhističku koncepciju čini „nenaučnom”, pa otuda značajno inferiornijom u odnosu na Marksovu. „Činjenica” na koju Plehanov ukazuje, a to je da kod anarhista delanje nije u dovoljno snažnoj vezi sa strukturom, da ne razume odnos između „baze” i „nadgradnje” do kraja, dovodi ga do jedinog mogućeg zaključka: imenovanje anarhista za „utopiste” čija teorija nema dovoljno kapaciteta da izdrži provere „naučne” stvarnosti.

Marksistički metod, dosledno primenjen kod Plehanova na kritici anarhizma, isključuje svaku autonomiju delanja aktera, a mogućnost njihovog prerastanja u dejstvujuće lice istorije svodi na eventualno podupiranje kapitalizma na putu ka komunizmu²⁸, čime se samo potvrđuje unapred zadat ključak Marksovog dijalektičkog materijalizma, po kojem će sami proizvodni uslovi razviti i instrumente za razrešenje sopstvene krize²⁹ (materijalni uslovi stavljaju pred sebe zadatke koje mogu da razreše).

UNUTAR PLEHANOVljeVOG METODA

Osnovna karakteristika Plehanovljeve kritike jeste predominacija ekonomskog (strukturnog) nad idejnim i delatnim. Čovek uvek „misli” i „oseća” isključivo u saglasnosti „sa socijalnom sredinom koja ga okružava”.³⁰ Već ovde nailazimo na uslovni karakter Marksovog dijalektičkog materijalizma³¹, koji,

²⁸ Georgi V. Plehanov, *Anarhizam i socijalizam*, nav. delo, str. 280.

Danas bi to bilo podupiranje kapitalizma u pravcu njegovog daljeg razvoja. I mada se ideološki predznak razlikuje suština je ista, pošto i jedna i druga ideja čoveka svode na figuru čiji je jedini zadatak da svojim delanjem omogući što veću efektivnost strukture.

²⁹ Otuda nam se čini da Plehanovljeva kritika zaista ima navijački, odbranaški karakter. Ona ne vodi previše računa o specifičnostima različitih škola mišljenja, konkretno anarhizma, već ih isključivo procenjuje sa stanovišta pozicije koju zauzimaju u odnosu na jedini pravoverni metod, marksistički, „naučni”. Ovakav pristup ne prihvata anarhističke koncepte poput „ljudske prirode”, koji klasičarima marksizma deluju odveć „apstraktno”, baš kao i potonji Gramšijev koncept kulture i kulturne hegemonije, pa možda ne bi bilo loše razmisliti o tome u kojoj meri su se neomarksisti pomerili ne samo od klasika koji su im prethodili, već koliko su zapravo svoj odgovor na njihove nedostatke nalazili upravo u onome što je Plehanov kritikovao.

³⁰ Georgi V. Plehanov, *Anarhizam i socijalizam*, nav. delo, str. 184–185.

³¹ Dosledno tumačenje Marksovog dijalektičkog materijalizma u društvenoj teoriji nalaže da je sticanje klasne svesti, shvaćeno kao napuštanje samog sebe, radi stvaranja „novog” čoveka (dolazak pojedinca do „radikalne pozicije” u kojoj redefiniše

primenjen na tumačenje društveno-ekonomskih tokova teško objašnjava prisustvo nemalog broja pripadnika srednjeg i višeg sloja u revolucionarnim-radikalnim i kasnije komunističkim krugovima u Rusiji. Tezom da uslovi života diktiraju svest ne može se do kraja razumeti zbog čega su dva brata Uljanova, umesto da streme ka višim krugovima (i postanu u krajnjem birokrati), rešili da pođu drugim putem. Slično važi i za „crnog kneza” Kropotkina ili, u srpskom slučaju, za Paju Mihajlovća, pa i Svetozara Markovića, Nikolu Pašića, Adama Bogosavljevića, sve do Dimitrija Tucovića. Praksa pokazuje da su nosioci radikalne ideje dolazili upravo iz onih slojeva koji su u postojećem okruženju mogli da pronađu i drugačiji angažman, dok su oni koji su, poput Radovana Dragovića, u radikalno-revolucionarne krugove zaista dolazili iz marksizmom predviđenih uslova bili manjina.

U krajnjem, dominacija ekonomije nad svesti kao jedini način da se „naučno” objasni veza između strukture i delanja teško može da objasni i

sopstveni identitet), ne samo bitan element u procesu stvaranja „idealnog” društva, već i njegov glavni preduslov. Sa druge strane, praksa pokazuje da među onima koji su bili ideolozi socijalizma ima onih koji ne samo da nikada nisu dosegli taj željeni nivo „klasne svesti”, već su i pripadali klasama kojima se Marks nije obraćao.

Ortodokсни marksisti, među kojima i sam Plehanov, ali i mladi Lenjin, odbacivali su ove autore, mislioce, praktičare, kao „slabije”, ali im u konačnici, uprkos diskreditaciji nisu mogli oduzeti pravo da budu socijalisti. Taj primer je naročito dobro ilustrovao Sergije Dimitrijević u svom radu o srpskom socijalizmu u periodu između 1870. i 1918, u kojem je sve one koji nisu bili marksisti tretirao kao „malograđanske” socijaliste. On ih, prema tome, odbacuje kao „ne klasne” socijaliste, ali im u konačnici ne osporava širu, socijalističku svest, čime svedoči da za bivanje socijalistom nije nužno prihvatanje Marksa, a još manje marksizma.

Insistirajući na ovoj podeli, koja je u konačnici značila prosto slaganje (odnosno neslaganje) sa Marksom i ništa više od toga, marksisti prave jednu od grešaka na koje je upućivao Kventin Skinner, tražeći u sopstvenoj ideji ne nit koja omogućava razumevanje političke, kao ideje koja se razvija, već dokazujući „pravovernost” jednih i „otpadništvo” drugih, što samo po sebi svedoči o gotovo totalitarnom karakteru Marksovih naslednika. Ovakva interpretacija Marksa nije mogla pobiti činjenicu da su neki od najznačajnijih predstavnika socijalizma bili klasno „nesvesni”. Upravo ti „otpadnici” bili su na onim ideološkim pozicijama koje im, shodno marksističkom shvatanju zavisnosti ideje od strukture – ne pripadaju. Otuda ishodi i njihova sloboda da odbace koncept „klasne svesti” koja može poslužiti isključivo kao opravdanje ispravnosti Marksove interpretacije socijalizma, dok za samu ideju nema gotovo nikakav značaj.

Quentin Skinner, *The Foundations of Modern Political Thought: Volume I: The Renaissance*, Cambridge University Press, 1978.

Sergije Dimitrijević, *Socijalistički radnički pokret u Srbiji 1870–1918*, NOLIT, Beograd, 1982.

Lešek Kolakovski, *Glavni tokovi marksizma 1–3*, BIGZ, Beograd, 1980.

samog Marksa, a tu možemo pridodati i Černiševskog ili Hercena, koji je kao plemić robijao i bio proganjan iz Rusije zbog svojih stavova koji, uzgred, iako socijalistički, nisu bili zasnovani na potpunoj dominaciji strukture nad delanjem, ekonomije nad idejom, kao što to „naučno” objašnjava Plehanov.

Rigidno Plehanovljevo držanje jednako rigidnog marksističkog metoda (dijalektički materijalizam) ne dopušta idejno preispitivanje same strukture³², nudeći pri tome bespogovorno pridržavanje principa koji uslovljavaju njen pritisak na delanje³³, koje nije ništa drugo do prost recidiv strukture koja ga definiše, uslovljava, određuje pravac kojim se ono kreće, ukoliko želi da dovede do najboljeg mogućeg rešenja. Otuda i ne čudi što Plehanov svaku ideju da se strukturi ne treba nužno prepuštati smatra „utopističkom”, što čitav metod kojim se marksizam služi čini dodatno problematičnim. Naime, istrajavajući na egzaktnosti, marksizam je u isto vreme nudio koncepciju idealnog (dakle, ne baš sasvim „naučnog”) sveta budućnosti, čiji je socijalizam bio samo „prelazna faza”. Zbog toga Vudford Mekklelen, u knjizi *Svetozar Marković and the origins of Balkan Socialism*, iznosi tvrdnju da nisu „utopisti” bili ti koji su se pozivali na „apstrakcije”, već upravo njihovi najveći neprijatelji – dijalektičari materijalizma³⁴ – marksisti.³⁵

³² Koje bi moralo dovesti do pitanja delanja kao nečega bez čega struktura nije moguća, čime bi se ugrozila bazična postavka o slepom mehanizmu nužnosti.

³³ Već ovde nailazimo na koren „apstraktnosti” samog marksističkog metoda. Naime, ukoliko se složimo sa tezom da je bespogovorno samo ono što je dokazano iskustvom, postavlja se pitanje na osnovu čega su marksisti svoju besklasnu „realnost” budućnosti suprotstavljali anarhističkoj „utopiji”?

³⁴ U srpskoj političkoj teoriji i praksi malo ko je kvalitetno raspravljao o ovom pitanju koliko je to u svojoj kritici Škerlićevog rada o Svetozaru Markoviću činio Krsta Cicvarić. Kao anarhista, Cicvarić zauzima stav da su i Marks i utopisti na istim pozicijama, pošto marksistička ideja o besklasnom društvu, koje tek treba da se ostvari, nije ništa drugo do „velika socijalna ideja”, koja, bivajući u opreci sa strukturom, ne može biti ostvarena (Krsta Cicvarić, *Kritički eseji*, Izdanje knjižare Svet, S. Debeljevića, Beograd, 2012, str. 268–269). Da čitava stvar bude još zanimljivija, Cicvarić ne zauzima ni klasične, bakunjinovske i prudonovske pozicije, već kao jedini istinski socijalizam koji, priznajući strukturi apsolutnu dominaciju nad idejom, ima mogućnost da je suštinski preobrazi, navodi anarho-sindikalizam. Za Cicvarića, etički, stari anarhisti i marksisti na istoj su utopističkoj strani, ma koliko se ovi drugi trudili da dokažu na dominaciji strukture izniklu „naučnost” svog metoda. Jedini istinski socijalisti, „najmoderniji”, jesu oni koji su „napustili gotovo svaku teorijsku propagandu u masi i vode borbu na čisto praktičnom terenu”, na kojem dominira struktura (Krsta Cicvarić, *Kritički eseji*, nav. delo, str. 270).

³⁵ Apstrakcija u pogledu komunističkog društva budućnosti otkriva nam se i kada Plehanov sam kaže da se ne može jasno utvrditi kako će to društvo izgledati (Georgi V. Plehanov, *Anarhizam i socijalizam*, nav. delo, str. 195).

Ma koliko Plehanov tvrdio da željeno „idealno društvo“ (komunizam) koje po suštini, kako između ostalog navodi i prvi srpski anarho-sindikalista (u ranoj mladosti marksista) Krsta Cicvarić, zaista ima odlike anarhističke zajednice, uz to oslonjeno na delanje (koncept „prelazne faze“ podrazumeva stvaranje ekonomskih uslova za realizaciju koncepta željene zajednice pravde³⁶), predstavlja logički ishod dosledne primene „naučnog“ Marksovog metoda³⁷, komunizam je do kraja socijalističkog istorijskog purgatorijuma ostao

Čini nam se da je i Karl Poper bio potpuno u pravu kada je, napadajući ga njegovim premisama, Marksa zbog „apstraktnosti“ metoda proglasio za lažnog proroka (Karl Poper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji, knjiga druga*, BIGZ, Beograd, 1993, str. 102). „Apstraktni“ karakter marksizma Poper nalazi na dva nivoa: u njegovom „sentimentalizmu“, jasnoj „moralističkoj“ i „vizionarskoj“ pozadini koju sami klasici ovog metoda, pa ni Plehanov, nisu želeli sebi da priznaju (Karl Poper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji, knjiga druga*, nav. delo, str. 104). Drugi nivo je sama srž Marksovog metoda – ekonomski determinizam, pa Poper Marksovu ideju o „uzorima“ koji „određuju“ pravce razvoja društva i ne dopuštaju autonomiju delanja odbacuje kao nedovoljno racionalnu i opasnu premisu (Karl Poper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji, knjiga druga*, nav. delo, str. 106), koja nas bez osnova ubeđuje da je svodenje „pozornice istorije“ na „carstvo nužnosti“ (Karl Poper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji, knjiga druga*, nav. delo, str. 125) put u koji prosto moramo imati poverenja, čak i onda kada čovečanstvo pretvara u marionete „koje pokreću ekonomski konci – istorijske snage nad kojima oni nemaju kontrole“ (Karl Poper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji, knjiga druga*, nav. delo, str. 125).

³⁶ Interesantno je ovde spomenuti da kritičar umetnosti Mihailo Epštajn u svojim esejima o postmodernizmu marksizam, upravo zbog njegove utopičnosti, zbog „stvaranja“ uslova za ostvarenje idealno projektovane zajednice, tretira kao totalitarnu ideju. Uostalom, Epštejnu su sve utopije suštinski totalitarne, pošto svaka od njih podrazumeva projektovanje budućnosti koja na taj način opterećuje sadašnjost, usmerava je i time lišava mogućnosti autonomnog razvitka. Zbog toga, on uvodi pojam „proto“ koji, iako ostaje zagledan u budućnost i iz nje dolazi, ne projektuje sadašnjost, već joj stalno izmiče, čineći da se sadašnjost ne usaglašava sa zamišljenim planom, već kreće ka stalno pokretljivoj i promenljivoj ideji. Mihail Epštajn, *Postmodernizam*, Zepter book world, Beograd, 1998.

³⁷ U želji da izbegne ovu klopku, u koju je, doslednim držanjem marksističkog metoda, ipak upao, Plehanov nije ni imao drugačiji izlaz do odbacivanja „ljudske prirode“ kao kategorije koja kod anarhista postoji paralelno sa ekonomijom (Pierre-Joseph Proudhon, *Što je to vlasništvo?*, Globus, Zagreb, 1982; Mihail Bakunjin, *Država i sloboda*, Globus, Zagreb, 1978). Samo na taj način, Plehanov je dobio mogućnost da u svoju argumentaciju uključi ekonomski determinizam, koji „prirodi“ ne dozvoljava bilo koji stepen autonomnosti – ekonomski odnosi u potpunosti prethode ljudskoj prirodi, koja im je kao „apstrakcija“ potčinjena.

samo poželjan ideal, ono što Plehanov, upravo napadajući anarhizam u svom radu, naziva „pukom apstrakcijom”.³⁸

Rigidan do kraja, kritikujući udeo „ljudske prirode” u konstituisanju anarhističke ideje i prakse, Plehanov nije ni pokušao da ponudi odgovor na pitanje da li „priroda” ima (i ako ima, u kojoj meri) uticaja na razumevanje i, konačno, interpretaciju strukture od koje zavisi delanje. Odbacivši „prirodu” kao „apstrakciju”, Plehanov je čoveka učinio suvišnim i „zastarelim”³⁹, lišio ga mogućnosti da oseća i misli.⁴⁰ Doslovna primena Marksovog metoda čoveka gotovo u potpunosti svodi na nivo instrumenta koji opslužuje veliku strukturu. Uostalom, to ni sam Plehanov ne krije, pa konstatuje da „prirodu” treba odbaciti kao kategoriju koja vodi u slepu ulicu, te da, umesto nje, treba „proučiti zakone razvitka sredine koja formira ljudsku prirodu”⁴¹ tako što čoveku daje smernice u kojima se kreće. „Velika revolucionarna partija naših dana, međunarodna socijaldemokratija, ne oslanja se ni na ‘novo shvatanje’ o ljudskoj prirodi, ni na kakav bilo apstraktni princip, nego na ekonomsku nužnost ustanovljenu strogo prirodno-matematičkim putem.”⁴²

Plehanovljev metod, ili, bolje rečeno, njegova primena marksističkog metoda na primeru kritike anarhizma, izrazito je totalitarna. On traži poklonike, pa tako onima koji ga slede ostavlja samo jednu moguću poziciju – vulgarno materijalističku.⁴³ Plehanov niti sugerše na drugačiju mogućnost tumačenja prakse, niti, pak, dopušta unutar sopstvene logike bilo kakvo dodatno promišljanje, o čemu, između ostalog, svedoče i njegovi radovi *Protiv*

³⁸ Georgi V. Plehanov, *Anarhizam i socijalizam*, nav. delo, str. 185. „Apstraktni” karakter marksizma ne razlikuje se mnogo od anarhističkog ni u ovom pogledu. Naime, i anarhisti i marksisti podjednako smatraju da je za društvo pravde potrebno otkloniti one elemente strukture koji onemogućavaju njegov nastanak, koji i u jednom i u drugom slučaju u potpunosti odgovaraju prirodnom ponašanju. Razlika je samo u tome što su anarhisti smatrali da se do prirodnog stanja može doći sada i odmah, dok su marksisti tražili više vremena u kojem bi se stvorila potrebna struktura. Praksa je pokazala dve stvari: čovek nema kapacitet da, vodeći se idejom klasičnog anarhizma, promeni svoju prirodu i stvori prirodne uslove (jer uvek ostaje unutar postojeće paradigme, rekao bi Žak Eliil, koja negira nužnost duhovne promene), što nas u konačnici dovodi do krupne praktične greške marksizma – čovek, kada jednom dođe do pozicije moći, teško, gotovo nikako, tu poziciju ne koristi da bi tu moć ograničio, a sebe u konačnici razvlastio.

³⁹ Ginter Anders, *Zastarelost čoveka*, nav. delo, 1985.

⁴⁰ Georgi V. Plehanov, *Anarhizam i socijalizam*, nav. delo, str. 189.

⁴¹ Isto, str. 189.

⁴² Isto, str. 193.

⁴³ Georgi V. Plehanov *Osnovna pitanja marksizma*, Kultura, Beograd, 1968.

revizionizma i *Radovi o N. G. Černiševskom* u kojima on polemiše, ovaj put ne sa anarhistima, već, uslovno rečeno, sa „svojima“: Kauckim i čitavom plejadom ruskih „utopista“ koji mu prethode, a za čijeg reprezentanta je (ne bez razloga) izabrao Nikolaja Černiševskog.⁴⁴

Rad posvećen rodonačelniku ruske revolucionarno-socijalističke misli, Nikolaju Černiševskom, za nas je naročito interesantan jer u njemu Plehanov i dalje, dosledno primenjujući Marksov metod, istrajava na pročišćenju „sopstvenih“ redova od „utopista“. Tako se i ovde, iz strogo „naučnih“ razloga, uporno pridržava ideje da idealnog društva budućnosti nema bez kapitalizma⁴⁵ (ekonomski, strukturni determinizam), odbacujući kao neosnovanu tezu da je do željenog cilja moguće doći njegovim „preskakanjem“⁴⁶, odnosno delanjem koje u odnosu na strukturu zadržava priličan stepen autonomije.⁴⁷ Greška i Černiševskog i anarhista, smatra Plehanov, ogleda se u tome što svoj strukturalizam nisu u isto vreme obogatili (materijalističkim) dijalektizmom koji isključuje „apstraktne“ kategorije.⁴⁸

⁴⁴ Georgi V. Plehanov, *Protiv revizionizma – kritika naših kritičara*, Kultura, Beograd, 1967; Georgi V. Plehanov, *Radovi o N. G. Černiševskom*, Kultura, Beograd, 1967.

⁴⁵ Ovu logiku marksističke dijalektike naročito je u radu „Jedan teorijski pokušaj naših marksista“ ismevao verovatno i najpoznatiji srpski anarhista Krsta Cicvarić. Naime, mada se trude da je prikažu kao posledicu gvozdenog zakona dijalektike, pa otuda i nužnost koja ishodi iz dominacije strukture, Cicvarić ideju po kojoj kapitalizam, jačajući sopstvene kapacitete, samom sebi kopa raku smatra glupom u tolikoj meri da „ne priliči normalnim ljudima“ (Krsta Cicvarić, *Kritički eseji*, nav. delo, str. 285).

Po toj logici, koja se nastoji proglasiti nužnom ali je suštinski utopistička, nastavlja Cicvarić, oslobođenje srpskih krajeva od austro-ugarske okupacije moguće je učiniti samo pod uslovom da pre toga Beograd pomogne, koliko god je u njegovoj mogućnosti, Beču, da dodatno ojača. „Očevidno je da ovo tvrđenje naših marksista, kao i neka druga tvrđenja njihova, dolaze u nadležnost psihijatrije“, beleži Cicvarić. (Krsta Cicvarić, *Kritički eseji*, nav. delo, str. 285–286).

⁴⁶ Termin koji je koristio Černiševski. Zanimljivo je spomenuti ovde da se ove teze pridržavao i Svetozar Marković, a nešto kasnije i Mita Cenić, koga će upravo zbog negiranja marksističkog metoda Laza Paču, kao vodeći ideolog radikala, optužiti da nije „pravi“ socijalista. Latinka Perović, *Srpski socijalisti XIX veka I–II*, Rad, Beograd, 1985.

⁴⁷ Ovakva rigidnost je uslovlila sukob unutar Prve internacionale, a nećemo pogrešiti ako kažemo da je bila bitan faktor nerazumevanja koje je stavilo tačku i na rad Druge.

⁴⁸ Ili, prostije rečeno, što nisu postali – marksisti.

O osnovnoj pretpostavci anarhizma, da je moguće uticati na promenu paradigme bez upadanja u determinističku zamku, Plehanov ne raspravlja, ali ne otuda što možda ne može da ponudi bolji odgovor, već prosto zato što se ona ne uklapa u metod čiji je zastupnik bio. Za Plehanova, to je nepotrebno rasipanje vremena–resursa, što u konačnici otežava dolazak do najboljeg rešenja. Radnička klasa nema potrebu da smišlja bilo kakvu novu paradigmu, ona će, shodno marksističkom determinizmu, doći sama od sebe, predavanjem unapred određenoj sudbini koja će se ispuniti samo ukoliko se čovek u potpunosti stavi na raspolaganje njenoj logici.⁴⁹ Jer kao što kod Kalvina nije Bog radi čoveka, već čovek radi Boga, tako i kod Marksa i Plehanova, nije struktura radi delanja, već delanje radi strukture.⁵⁰

Ograničenost ovakvog metoda, smatra u svom radu *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji* Karl Poper, ishodi iz straha od slobode kao duhovne, dakle „apstraktne“, kategorije, sa kojom materijalizam ne zna šta bi, a koja, pošto dođe do svog punog izražaja, ukida mogućnost da se na društvo gleda kao na stvar čija se sudbina može predestinirati.⁵¹ Ako ovu tezu dovedemo u vezu sa Plehanovljevom kritikom anarhizma, onda nam, tek na kraju, postaje više nego jasno da anarhizam, za razliku od svog marksističkog sledbenika, predstavlja onu strukturalističku koncepciju koja dopušta slobodi da delanje učini autonomnim u odnosu na strukturu.⁵²

Ovo saznanje ujedno je i maksimum koji nam je Plehanov, pročitano između redova, mogao dati.

⁴⁹ Posao „avangarde“ je u tom smislu samo da vrši pripremu za konačnu smenu. Ovaj stav je „doktrinarne marksiste“, pisao je Krsta Cicvarić, prevodio u revizioniste koji su, „spremajuci se“ za promenu struktura već u Drugoj internacionali počeli da paktiraju sa buržoaskim strankama (Krsta Cicvarić, *Kritički eseji*, nav. delo, str. 285–287).

⁵⁰ Ovde ponovo nalazimo sličnost sa kalvinističkim konceptom predestinacije i pravnog odgovora na društveni poziv. Maks Veber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Mediteran, Novi Sad, 2011.

⁵¹ Karl Poper, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji*, knjiga druga, nav. delo, str. 129.

⁵² U konačnici, smatramo da je Žak Elil svojom hrišćansko-anarhističkom koncepcijom našu tezu doveo do kraja. Jacques Ellul, *Anarhija i kršćanstvo*, DAF, Zagreb, 2011.

ŠTA JE BOLJE?

Uprkos našim naporima da pročitamo ono što je Plehanov prečutao, njegovo potpuno utapanje u marksistički metod ne može dati izričit odgovor na pitanje šta anarhizam jeste i koje su njegove karakteristike. Čini nam se, kao što smo već i spomenuli, da Plehanov zapravo ni nema nameru da nam objasni osnovne postulate ovog ideološkog koncepta, već da istraje na dokazivanju superiornosti Marksovog metoda, čime njegova kritika dobija gotovo nenaučni karakter. On prema anarhizmu zauzima apofaktičku poziciju, pa tako jedino što eventualno saznajemo jeste šta anarhizam nije, odnosno šta je to što mu nedostaje da „bude”, pošto u Plehanovljevoj svesti „jeste” samo ono što prihvata Marksa kao istinu.

Smatramo da je mnogo bolju poziciju u određenju anarhizma zauzeo Danijel Gerin. Pola veka nakon Plehanova, Gerin, materijalista oslobođen krutosti Marksovog metoda, anarhizam razdvaja prema viziji budućeg sveta, odnosu prema revoluciji i strukturi⁵³, nastojeći da za objašnjenje svake od ovih celina iskoristi različite metode. Ono što je izvesno, to je da se kod Gerina može primetiti jak uticaj marksizma, što nije ni sporno u onoj meri u kojoj anarhisti i marksisti dele svest o uticaju strukture na delanje, pri čemu, za razliku od Plehanova, Gerin u konačnici ne donosi negatorski sud.

Anarhizam se, kao uostalom nijedna druga politička ideja, ne može tu-maćiti rigidnim oslanjanjem na isključivost marksističkog metoda, bez obzira na to što komunizam i anarhizam zajednički imenitelj nalaze u materijalizmu i strukturalizmu. To što su anarhisti pošli drugim putem⁵⁴ od onog za koji Marks i njegovi sledbenici misle da je jedini efikasan, ne znači da u metodološkom smislu bilo šta duguju tvorcu „naučnog” socijalizma. Otuda je i stalno Plehanovljevo insistiranje na razumevanju anarhizma isključivo kroz marksističku prizmu više nego pogrešno, tim pre što anarhizam nikada nije ni želeo da bude deo marksističkog metoda, pa se ne može na njega ni svoditi. Svojim otklonom od determinizma, oslanjanjem na ideju autonomnog delanja, anarhizam postaje značajno blizak intencionalizmu⁵⁵, koji nam u konačnom odgonetanju šta ovaj „izam” jeste može ponuditi značajno bolje mogućnosti od Marksa.

⁵³ Daniel Guerin, *Anarhizam*, Naprijed, Zagreb, 1980.

⁵⁴ Možda ne bi bilo pogrešno reći da su „drugim” putem pošli marksisti koji ne pret-hode anarhizmu niti „utopijskom” socijalizmu.

⁵⁵ Stavlja akcenat na delovanje, dok strukturi dodeljuje drugostepenu ulogu (David Marsh, Gerry Stoker, *Theory and Methods in Political Science*, Palgrave Macmillan, London, 2010, pp. 270–271). Naročito je vidljivo kod Bakunjinina ili kasnije kod Žaka Elila.

Bolju mogućnost za razumevanje anarhizma i konačno kreiranje pravilnog odnosa između strukture i delanja, „stvarnosti” i „ideje”, nudi i morfo-genetski pristup, koji ih razume kao povezane, ali ipak dve samostalne, odvojene, samosvesne celine koje, u zavisnosti od svojih karakteristika, čak i ne moraju međusobno komunicirati.⁵⁶ Svi ovi pristupi daju neophodnu širinu koju robovanje marksističkom ekonomizmu ne dopušta, pružajući pri tome mogućnost boljeg shvatanja uloge koju u delanju, ali i razumevanju strukture, ima i idejno-diskurzivno⁵⁷, što je za Plehanova, kao u suštini vulgarnog materijalistu, bilo nemoguće i neprihvatljivo.⁵⁸

⁵⁶ David Marsh, Gerry Stoker, *Theory and Methods in Political Science*, op. cit., p. 279. Margaret Arčer tako beleži da morfo-genetski pristup smatra da struktura funkcioniše po jednom obrascu, a samo delanje po drugom, pa je potreba njihovog razdvajanja imperativ pravilnog metodološkog pristupa. Jedinstvo „svojstva i snage” strukture i delanja, kao dve zaokružene kategorije, čine da se one mogu posmatrati u dijalektičkom odnosu, što naročito pogoduje našem shvatanju pravilnog razumevanja anarhizma, ali se ne mogu izjednačiti, niti bilo koji element može biti dominantniji (David Marsh, Gerry Stoker, *Theory and Methods in Political Science*, op. cit., p. 279). One mogu biti separatne, ili se preplitati, ali ne mogu biti do te mere uslovljene jedna drugom.

Kao dobar primer upotrebe ove metode može poslužiti rad Mikela Difrena *Za čoveka* u kojem autor, odgovarajući na tezu o „zastarelosti čoveka” usled njegovog utapanja u strukturalni determinizam, ističe da, ma koliko (i) povezani bili, čovek i struktura ostaju dve odvojene celine. Otuda, zaključuje Difren, kao što struktura utiče na čoveka, tako i čovek utiče na strukturu, čuvajući svoju autonomiju i mogućnost izmene stvarnosti. Mišel Difren, *Za čoveka*, NOLIT, Beograd, 1973.

⁵⁷ David Marsh, Gerry Stoker, *Theory and Methods in Political Science*, op. cit., p. 277.

⁵⁸ Morfo-genetski pristup počiva na tezi da struktura deluje, ali da, uprkos tome, akteri delanja imaju autonomiju koja im omogućava da u izvesnoj meri utiču na događaje. Kao posledica, uslovi se menjaju, a ljudi usklađuju svoje ponašanje, jednako kao što i struktura mora da se prilagođava autonomno zauzetoj poziciji delatelja. Na tom mestu počinje novi ciklus, u kojem se stvaraju uslovi da strukturu konačno smeni kultura i tako stvori prostor za dominaciju ideja, što jeste jedna od osnovnih vrednosti anarhističkog „utopizma” koja je Plehanovu, kao robu marksističkog metoda, izmicala.

Time se ulazi u novi ciklus, u kojem kultura dobija karakteristike strukture, i sama stvara novu strukturu, spram koje autonomija delanja ponovo stvara preduslov za novu promenu, čime se krug zatvara i ulazi u novi ciklus (David Marsh, Gerry Stoker, *Theory and Methods in Political Science*, op. cit., pp. 280–282).

LIBERALNI MARKSIZAM I POVRATAK ANARHIZMA

I mada je marksizam skinut sa dnevnog reda istorije (barem kao metod od prvorazrednog značaja), robovanje delanja strukturi kao njegova bitna odlika danas je dominantno i u preovladavajućem liberalizmu. Prihvativši ideju sekularnog asketizma⁵⁹ liberalizam je, poput svog doskorašnjeg takmaca, delanje u potpunosti sveo na „autput” logike strukture⁶⁰, uz samo jednu razliku: dok je marksizam delanju oduzimao svaku autonomiju, liberalizam ga uslovno prihvata, svodeći njegovu ulogu na mesto koje u praksi ima građanska (sekularna) religioznost – gotovo aklamacijsko podržavanje logike strukture.⁶¹

Ukoliko goreiznetu tezu prihvatimo kao činjenicu, postavlja se pitanje: može li se izaći iz ovog unapred zadatog okvira u kojem delanje robuje strukturi? Ako doslovno budemo sledili Plehanova, zapašćemo u ćorsokak koji je, kao logički sled primene Marksovog metoda negiranja autonomije delanja, danas i istorijski potvrđena činjenica koju ne možemo osporavati.⁶² Ništa bolje izgleda na uspeh ne nudi ni Poper, koji u svojoj kritici Marksa ne osporava njegov „racionalizam”, već upravo izlete u autonomiju delanja, u „apstraktno”, odakle sledi da glavni problem Poper ne vidi nužno u nama problematičnoj dominaciji strukture nad delanjem, već u načinu na koji Marks, pokušavajući da razreši spor smeštajući autonomiju u polje „apstraktnog”, ipak završava u klopki koju je nastojao da izbegne.

⁵⁹ Maks Veber, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, nav. delo, 2011.

⁶⁰ Pitanje je, zapravo, da li je drugačije postavljene odnose kao dominantan narativ liberalnog kapitalizma tokom hladnog rata zaista predstavljao unutrašnju logiku marksizmu suprotstavljene doktrine, ili se, pak, radilo o reklami koja je za cilj imala da uveri u radikalnu suprotstavljenost dva koncepta. Iz ove pretpostavke Šošana Zubof, u svom radu *Doba nadzornog kapitalizma*, razvija tezu da se unutar struktura danas razvija poseban vid kapitalizma usmeren na trgovinu potencijalnim, što podrazumeva i projektovanje ne samo ponašanja, već i potreba.

⁶¹ Žak Elil, *Tehnika ili ulog veka*, nav. delo, 2010; Robert Bela, *Pogaženi zavet*, Biblioteka Dvadeseti vek, Beograd, 2003. Stiče se utisak da je upravo ova razlika od suštinskog značaja ne samo za pobedu liberalizma nad marksizmom, već i razlog njegovog daljeg preživljavanja.

⁶² To ne čini ni neomarksizam, koji upravo na tragu otklona od rigidnog metoda oca osnivača traži prostor za oslobođenje delanja.

Izvedeći upravo odavde zaključak o bliskosti marksističkog i liberalnog strukturalističkog determinizma⁶³ (pa otuda i termin „liberalni marksizam”), smatramo da je jedini izlaz moguće pronaći u stavljanju znaka jednakosti između udela strukture i delanja u (političkom) životu (povratak morfogenetskom pristupu), čime se stvara mogućnost kreiranja nove paradigme koja će biti radikalno drugačija od one koju definiše gvozdена volja strukture (povratak anarhizmu).

Kako suština nije u predviđanju ishoda, već u mogućnosti da se delanje oslobodi strukture, to se radikalna drugost, o kojoj govorimo, ogleda ne u rezultatu izbora već u mogućnosti da se on učini, bez obzira da li će nas to dovesti do kreiranja različite svesti⁶⁴ ili će za posledicu imati očuvanje postojećih odnosa dominacije strukture. Jedino što je važno jeste da taj izbor postane posledica „apstrakcije”, a ne proste logike strukture na koju čovek ne može da utiče (osim da joj daje potporu), kako to želi Plehanov.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Anders, Ginter, *Zastarelost čoveka*, Nolit, Beograd, 1985.
- [2] Bakunjin, Mihail, *Država i sloboda*, Globus, Zagreb, 1978.
- [3] Bela, Robert, *Pogaženi zavet*, Biblioteka Dvadeseti vek, Beograd, 2003.
- [4] Christoyannopoulos, Alexandre J. M. E, *Christian Anarchism: A Political Commentary on the Gospel*, Imprint Academic, Upton Pyne, UK, 2011.
- [5] Cicvarić, Krsta, *Kritički eseji*, Izdanje knjižare Svet, S. Debeljevića, Beograd, 2012.
- [6] Dimitrijević, Sergije, *Socijalistički radnički pokret u Srbiji 1870–1918*, Nolit, Beograd, 1982.
- [7] Difren, Mišel, *Za čoveka*, Nolit, Beograd, 1973.
- [8] Džalto, Davor, *Anarchy and the Kingdom of God: From Eschatology to Orthodox Political Theology and Back*, Fordham University Press, New York, 2021.
- [9] Elil, Žak, *Tehnika ili ulog veka*, Anarhija, Blok 45 i Bratstvo iz Erevona, Beograd, 2010.
- [10] Ellul, Jacques, *Anarhija i kršćanstvo*, DAF, Zagreb, 2011.
- [11] Ellul, Jacques, *Jesus and Marx: From Gospel to Ideology*, Wipf and Stock, Eugene, Oregon, 2012.
- [12] Ellul, Jacques, *Political illusion*, Wipf and Stock, Eugene, Oregon, 2015.

⁶³ Jacques Ellul, *Political illusion*, Wipf and Stock, Eugene, Oregon, 2015.

⁶⁴ Davor Džalto u svom radu *Anarchy and the Kingdom of God: From Eschatology to Orthodox Political Theology and Back* govori čak i o eshatološkom životu kao najradikalnijem izrazu separacije delanja od strukture.

- [13] Epštejn, Mihail, *Postmodernizam*, Zepter Book World, Beograd, 1998.
- [14] Guerin, Daniel, *Anarhizam*, Naprijed, Zagreb, 1980.
- [15] Habermas, Jurgen, *Tehnika i znanost kao 'ideologija'*, Školska knjiga, Zagreb, 1986.
- [16] Kolakovski, Lešek, *Glavni tokovi marksizma I–III*, BIGZ, Beograd, 1980.
- [17] Marsh, David, Stoker, Gerry, *Theory and Methods in Political Science*, Palgrave Macmillan, London, 2010.
- [18] McClellan, Woodford D., *Svetozar Marković and the origins of Balkan Socialism*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1964.
- [19] Perović, Latinka, *Srpski socijalisti XIX veka I–II*, Rad, Beograd, 1985.
- [20] Plehanov, Georgi V., *Anarhizam i socijalizam*, Kultura, Beograd, 1968.
- [21] Plehanov, Georgi V., *Protiv revizionizma – kritika naših kritičara*, Kultura, Beograd, 1967.
- [22] Plehanov, Georgi V., *Radovi o N. G. Černiševskom*, Kultura, Beograd, 1967.
- [23] Plehanov Georgi V., *Osnovna pitanja marksizma*, Kultura, Beograd, 1968.
- [24] Poper, Karl, *Otvoreno društvo i njegovi neprijatelji, knjiga druga*, BIGZ, Beograd, 1993.
- [25] Proudhon, Pierre-Joseph, *Što je to vlasništvo?*, Globus, Zagreb, 1982.
- [26] *Religiija u toleranciji*, Vol. 21, br. 39, Centar za empirijsko istraživanje religije, Institut društvenih nauka, Novi Sad, Beograd, januar–jun 2023.
- [27] Skinner, Quentin, *The Foundations of Modern Political Thought: Volume I: The Renaissance*, Cambridge University Press, 1978.
- [28] Veber, Maks, *Protestantska etika i duh kapitalizma*, Mediteran, Novi Sad, 2011.
- [29] Zubof, Šošana, *Doba nadzornog kapitalizma*, Clio, Beograd, 2020.

Stevo Lapčević

STRUCTURE AND ACTION: PLEKHANOV'S
CRITICISM OF ANARCHISM AND THE
POSSIBILITY OF RADICAL LIBERATION

Abstract

The author aims to show the correlation existing between the structure and the action in both political theory and practice, accentuating the thesis that in both cases the advantage is given to the structure, which limits the action and makes it acceptable only if it complies with the structure.

As the case study, the author takes the relationship between Marxism and Anarchism, seen through the prism of Georgi Plekhanov's criticism of the Anarchist thesis that it is essential to liberate the action from structural

determinism. Analyzing Plekhanov's application of the Marxist method on the analysis of the essence of Anarchism, the author points to its potential weaknesses and contradictions, aiming to search for the middle ground solution which, while admitting that action is conditioned by structure, gives the idea and will in politics the same level of importance.

Keywords:

structure, action, anarchy, Marxism, freedom.